

Світлана Бондар

ALMA MATER ВИЩОЇ ОСВІТИ: ВИТОКИ

У статті йдеться про становлення вищої освіти в Україні у XVII столітті. Більш конкретно розглядається формування освітньої системи на прикладі Києво-Могилянської академії.

Ключові слова: розвиток, академія, вища освіта.

The article tells about Ukrainian high education in the period of XVII century. The education system formation is devoted on the example of Kyiv Mohyla Academy.

Key words: development, academy, a higher education.

Україна впродовж віків перебувала під владою Великого князівства Литовського, Кримського ханства, Османської імперії, Молдови, Польщі, Московської держави, а її землі не були територіально цілісними. Це в свою чергу перешкоджало політичному самовизначенню України. На зламі стоїть у боротьбі з шляхетською і католицькою експансією утворюється блок патріотичних сил українського суспільства. Починаючи з XV ст. при церковних парафіях створюється братства, метою яких є стабілізація суспільно-політичного життя України, згуртування населення для захисту своїх станових та релігійних інтересів. Характеристику даному періоду дав М. Грушевський, який зазначав, що братська організація з Львівським братством на чолі, стає контрольним органом церкви й суспільності, трибуналом – на перший погляд – в справах релігії і моральності, але в основі своїй – трибуналом національним взагалі певного роду національним українським правительством [10, с. 191].

В зв'язку з соціально-політичною ситуацією, яка визначилась визвольною боротьбою українців за національно-культурне і державне відродження на кінець XVI – початок XVII ст. виникає нове бачення національної школи. Українські просвітники Герасим Смотрицький, Іван Борецький, Стефан і Лаврентій Зизанії, Захарій Копистянський та інші вірили у перетворюючу силу освіти. Автор передмови до збірника «О воспитании чад» (1609 р.) також твердив, що освіта творить особистість, що з науки, немов з джерела «все доброе походить», а занедбаня українським народам «науки» (тобто шкільної освіти) викликає «наряд і все злое» [3, с. 130]. В період XVI–XVII ст.ст. в Україні діяло 5 груп шкіл, але вони відрізнялись за ідеологічним спрямуванням, хоча методи та організація навчання були де в чому спільні: 1) братські школи і школи в полках; 2) парафіяльні школи; 3) школи протестантських общин-кальвіністів, лютеран, аріан; 4) католицькі школи орденів єзуїтів і піар; 5) національні інших народів,

які жили на українських землях, передусім єврейські, вірменські, грецькі та ін. Виховуючи патріотизм, любов і повагу до свого народу, ґрунтуючись на вітчизняних засадах, маючи демократичний характер, виступаючи генератором ідей гуманізму в Україні братські школи стали вищим щаблем на шляху української освіти. Національна школа XVI ст. при всій своїй недоскопшеності мала велике значення, хоча прийняла своє існування, «але ідеї її залишилися... всю свою силу і міць вона передала в спадщину півдню Русі», як зазначив дослідник братських шкіл Грунський Н.К. [11, с. 20–21]. В науково-історичних класах сучасного бомонду питання заснування Київської братської школи, тобто основи Києво-Могилянської академії викликало бурхливі дебати, аргументовані документальними джерелами. Актуальність звернення до спадщини філософів Києво-Могилянської академії обумовлена не лише необхідністю відтворення цілісної картини розвитку вітчизняної філософії, а й осмислення попереднього досвіду і здобутків, вивчення традицій вітчизняного філософування.

Вивчаючи і переосмислюючи філософські процеси, які бурхливо розгортались у Києво-Могилянській академії XVI–XVIII століття слід звернути увагу на колосальні поклади незапотребованих продуктивних і гостроактуальних для сьогодення ідей, а основне – для подальшої філософської розробки проблеми творчості.

Отже, будемо намагатися дати сутнісну характеристику як самого феномена творчості, так і визначення його місця в історії української культури.

Генетичний зв'язок, в якому перебувають філософія та освіта, сприяє виникненню і набуттю значущості формам і способам буття в культурі. Позначаючись у найрізноманітніших жанрах філософської творчості, освітній компонент відіграє суттєве значення, тому що відбувається становлення й розвиток філософії в межах будь-якої культури в сукупності з формуванням аксіологічного простору. Освітній компонент, відображаючись у найрізноманітніших жанрах філософської творчості, формує аксіологічний простір на засадах котрого відбувається становлення й розвиток філософії в межах будь-якої культури.

Києво-Могилянська академія, як нам відомо, не відразу набула офіційного статусу вищого навчального закладу, а тому викладання та поглиблене вивчення філософії та богослов'я поступово ставало необхідною складовою освіти XVII–XVIII століття. У Київській братській школі не існувало окремих класів з даних дисциплін, а у Лаврській школі П. Могили навчання філософії набирало форми вивчення вибраних філософських уривків, які були перекладені слов'янською мовою. За обсягом та рівнем викладання навчальних предметів Київський колегіум відповідав сучасним західноєвропейським академіям (зокрема Краківській, Празькій та ін.). Значимо, що королівський привілей від 18.03.1635 р. обмежував викладання філософії логікою, тому навчання вищим наукам – філософії та теології

спочатку відбувалося з перемінним успіхом.

Курс філософії мав назву «Повний курс філософії у школах» і був викладений Й. Кононовичем-Горбацьким (1636–1642 рр.) та І. Гізелем (1645–1647 рр.).

Весь філософський курс з XVII ст. до першої половині XVIII ст. за своїм змістом поділявся на три частини – логіку (мислену філософію), фізику (природну філософію), метафізику (божественну філософію). Розглядаючи зміст філософського курсу, визначимо певні напрямки наукової направленості: у XVII ст. – на початку XVIII ст. пануюче місце займало вчення Аристотеля. Враховуючи високий рівень володіння вчителями Київської братської школи даним вченням, можна зробити висновок: на початку XVII століття передові вчені колеги (Й. Кононович-Горбацький, І. Гізель) знайомлять студентів з філософією античного світу, з боротьбою головних напрямків середньовічної філософії. Поділяє дану точку зору Д. Чижевський: «У православній школі не було тих імпульсів, як по католицьких, дотримуватися Аристотеля в цілому і в деталях. Аристотеля мабуть інколи доповнювали «новаторами», представниками нових течій, яких добре знали і згадували, іноді полемізуючи з ними».

Українські мислителі проявляють велику зацікавленість до філософії «нового часу», а відтак, ідеї передових західноєвропейських учених сприймаються критично, творчо.

Однією з найважливіших функцій академічної філософії являється функція людинотворча, виховання культури мислення, а не лише виклад певної сукупності знань. З даного питання чітко і влучно висловився Кант: «Юнак, що закінчив школу, звик навчатися. Він думає, що буде навчатися філософії, але це неможливо, бо тепер він має вчитися філософувати». Навіть, гіркий досвід сьогодення вказує на не вірне розуміння терміну «філософувати», адже вчити філософувати – не означає потурати «скоростиглій балакливості юних мислителів, що відрізняється більшою сліпотою, ніж усяка інша зарозумілість, і є більш невиліковною, ніж невігластво». Зрозуміло, що сам викладач філософії «не думками ... повинен навчати, а думати; слухача треба не вести за руку, а ним керувати, якщо бажають, аби у наступному він був здатен іти самостійно». Надаючи знанню силу переконання, спрямовуються зусилля на розвиток мислення, виховується здатність критичного мислення, координується спосіб орієнтації у світі, тому невмолимо і чітко впливає інтегративний висновок Канта про діяльну, перетворюючу – творчу сутність людини. На протязі століть, використовувалась західноєвропейська філософська традиція пошуків ядра раціонального авторитету в вирішенні проблем теоретичних протиріч. Однак така тенденція стала суперечити відкриттям історії і антропології XVII і XVIII ст.ст., розкривши весь спектр людського розмаїття. Такого роду відкриття були сильним аргументом на користь культурної мінливості, що в свою чергу розкрило різноманіття «форм життя» людини. Поступово уявлення

про єдину статичну природу людського розуму, який діє відповідно до незмінних універсальних принципів, ставляться під сумнів. Спостерігається тенденція локального (соціокультурного) вибору завдяки взаємодії «форм життя», ментальності, раціональності. Доволі не проста доля академічної філософії склалася на теренах України, як влучно сказав сучасний дослідник, що «філософія – це доля, її не вибирають як шкарпетки – в колір взуття».

Дух борця, дух вільного народу, неосягненна віра в добру долю України відчутна не лише в боротьбі, цей подих та впевненість, разом з впевненістю (в хорошому розумінні даного слова), відчутний в наукових працях киево-могилянських професорів з часів Феофана Прокоповича. «У вік Просвітництва культура, настояна на традиціях Києво-Могилянської академії, орієнтована на західні цінності і водночас не віддільна від православної образності, біблійного символізму мислить релігійними категоріями. Але вона мислить вільно.» Під впливом існуючої соціально-політичної ситуації, яка визначалась визвольною боротьбою українців за національно-культурне і державне відродження на кінець XVI ст. – початку XVII ст., виникає нове бачення національної школи, а як результат – зміни в соціально-економічній структурі суспільства, і в системі його світогляду. Дані зміни, в свою чергу істотно позначились як на структурі так і на змісті академічних курсів філософії, а також окремих її розділів. Провідну роль тут відіграло утвердження примату наукового знання, тому на першому плані з'являється натурфілософія, одночасно відбувається процес гносеологізації логіки. В західноєвропейських колах в період кінця XVII–XVIII ст.ст. вже укорінилось твердження, що Києво-Могилянський колегіум навіть без офіційного статусу академії є фактично вищим навчальним закладом.

Право вільного викладання повного навчального курсу наук, включаючи богослов'я, підкреслювали значення Київської школи як вищої школи.

Право вільного навчання: «І силою цією нашою, царської величності, жалуваної грамоти ті школи і в них вільне навчання ми, великі государі, наша царська величність утверджуємо та закріплюємо», а також невтручання в життя школи з боку полковників, вїта, міщан по суті являється правом внутрішнього управління. І саме тому, що сукупність даних прав була надана колегіуму, можна твердити, що «хоч у грамоті 11 січня 1694 р. Києво-братська колегія і не називалася ні де Академією, але і російський уряд, і самі діячі її тоді ж стали присвоювати їй це почесне наймення, розуміючи, очевидно, царську грамоту 11 січня 1694 р. як саме таку, яка робила Києво-братську школу Академією» [7, с. 108–109].

«Києво-Могилянська колегія, як давно вже була фактично вищим навчальним закладом України, дістала, нарешті, можливість офіційно називатися Академією, як і більшість європейських вищих шкіл» [12, с. 53].

Історично склалося так, що Україна зберігала лише видимість самостійного управління. Наприкінці XVII ст. За Петра I православна українсь-

ка церква втратила автономію і перейшла під канонічну залежність від московського патріарха (1685 р.). До речі і царська милість тривалою теж не була, та після Полтавської битви (1709 р.) Академія і репресій зазнала [5, с. 20]. Зрозуміло, що все це не могло не вплинути на Могилянський колегіум, хоч він майже століття існував як один із найавторитетніших освітніх інституцій Східної Європи, переживаючи різні катаклізми і негаразди під час Руїни чи Полтавської битви або квітнути в добу Мазепи (1687–1708 рр.) та за митрополита Рафаїла Заборовського (1743–1747 рр.). Сучасники називали Академію Мазепинською, Києво-Могилянською Заборовською [7, с. 192].

Починаючи з XVIII ст. активно розпочався процес «відпливу розумів», отже, відходу культурних діячів Київської академії. В Росію з Києва відбулося перенесення освітніх і культурних традицій [11, с. 147–149]. Так поступово відбулася трансформація суті Академії перетворення установи з вищим науковим рівнем світського характеру на загально-імператорську суто духовну структуру. На останок, російський уряд на початку XIX проводить ряд заходів і з реформуванням вищої освіти. Значення Академії принизливо зменшили і про підготовку української розумової верстви володіючої культурними здобутками Європейської науки, задовольняючої потреби суспільно-культурного розвитку. Про європейський рівень та статус вищого навчального закладу можна судити розглянувши питання структури й організації навчально-виховного процесу, починаючи з середини XVII ст. В українські історіографії належним чином висвітлені дані питання, тому розглянемо основні напрямки та специфіку процесу навчання й виховання в Академії. Традиційна система викладання у вищих навчальних закладах того часу філософської освіти розпочиналася з вивчення логіки. Нестала винятком і Києво-Могилянська академія, але це не була лише данина традиції. Розуміння безперечного факту, що сама логіка містить у собі великий теоретико-пізнавальний потенціал, відіграє основну роль у формуванні абстрактного мислення, філософської культури. Специфіка навчання і виховання в Академії ґрунтувалась на врахуванні індивідуальних здібностей студентів. На цій підставі складали списки і здійснювали розподіл, адже це основна передумова для спонукання і активізації студентів в навчальній та позакласній роботі. Тому не дивно, що з кожним заняттям педагоги використовували широко і оригінально різноманітні методи активізації. Така тенденція спостерігалась впродовж усього періоду існування КМА.

Для заохочення до успіхів у навчанні в КМА використовувався метод розміщення учнів в аудиторії за певним порядком. Прагнення за краще становище в учнівському осередку вимагало кращих результатів, бо порядок розміщення залежав від оцінок. Зрозуміло, що даний принцип базується на демократичних засадах Академії. «Сідати кожен повинен на своєму певному місці відповідно до успіхів. Хто більше знає, повинен сідати бли-

жче, хоч він може бути бідним» [1].

Спостерігається тенденція поєднання навчання і виховання в єдине ціле, що зумовило якісно-новий підхід до освіти в цілому. Саме за таких умов моральне виховання стає невід'ємною складовою навчання в Академії і постійно присутнє у позанавчальний час, що в свою чергу створює клімат порозуміння, довіри, співробітництва між студентом і педагогом. Формування особистості через емоційну сферу, підґрунтям якої є навчання, переростає в розряд моральних цінностей. Розглядаючи через призму історії педагогіки підручник «Краткий Катехизис» Петра Могили, виданий в 1645 році, виокремлюється основна мета книги-виховання моральної особистості [3]. Враховуючи величезне освітнє значення підручника в перекладі на старослов'янську мову його було видано в Москві в 1649 році. У багатьох навчальних закладах викладачі часто зобов'язували учнів вивчати напам'ять текст цієї книги. Текст мав форму запитань і відповідей, а отже, учні могли спробувати самостійно розв'язати проблему, одержавши часткову чи повну підказку. Вивчивши текст, активізуючи розумову діяльність, ефективно стимулюючи навчальне пізнання учень осмислював текст [4].

Цікаво відзначити, що набували великого поширення братства серед вихованців КМА (одне – під покровительством Божої Матері, а друге – під патронатом св. Володимира), які мали свої виховні цілі, своє самоврядування, префектів, нотаріуса і т. ін. «Серця юнаків «прив'язували» до рідної академії, при цьому під час вступу до конгрегації (тобто братства) присягали свято шанувати навчальний заклад [8]. Отже, можна зробити висновок: у взаєминах між педагогом і учнем виникала позитивна емоційна атмосфера, яка в поєднанні з високою вимогливістю, спонукала учнів до максимального напруження сил в інтелектуальній праці. Саме цей фактор сприяв становленню Alma Mater на найвищий щабель розвитку освіти в цілому. Доброю традицією було проведення щосуботи навчальних диспутів у студентських класах. Підготовка студентів до даного заходу тривала протягом тижня. Поштовхом до сперечань та обговорень на диспутах були запитання та «заперечення» до навчального матеріалу, записані студентами в період підготовки. Така форма навчання була введена з 1770 року. Диспут, який відбувся 30 травня – 9 червня 1646 року між провідником-єзуїтом Миколою Циховським і ректором КМА Інокентієм Гізелем, доречно виділити, що третього дня обидві сторони на роль учасників виставили по одному студентові [10]. Не можна не відзначити, що поширений та популярний метод навчання мов, відомий зараз під назвою «інтенсивний», ефективно використовувався в роботі педагогів КМА в минулому. Він включав такі заходи, як рольова гра, занурення в мовне середовище. Під час роботи професори КМА часто поєднували суміжні гуманітарні науки (історію, філософію, іноземну мову, літературу), симбіоз проходив під час перекладів та в усному викладанні текстів Гомера, Овідія, Єзопа, Арістотеля, Цицерона, Вергілія, Плавта, Яна і Петра Кохановських, Кази-

мира Сарбевського, Самуїла Твардовського, Дмитра Кантемира та інших. В XVI–XVII століттях дидактами КМА навчальний матеріал добирався орієнтовно до соціально-професійної перспективи учнів. Упорядники навчальних посібників адаптували тексти за допомогою аналогій та порівнянь з рідної культури, що суттєво полегшувало навчання.

Доброю традицією був обмін між братствами педагогічними кадрами і посібниками. Знання високого ґатунку були у студентів КМА і саме тому постійно навчальні заклади різних країн вимагали присилати студентів. Завдяки створеній позитивній атмосфері в навчанні та в позакласній роботі, виокремлюється високий рівень почуття обов'язку, відповідальності в за-своєнні духовних цінностей України та зарубіжжя, а також духовний зв'язок – зв'язок довіри, натхнення і вимогливості між педагогами та студентами сьогодні, на жаль, входить до розряду феномену.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Второй устав Луцкой школы. В. кн. Асоченского В. «Киев с его древнейшим училищем Академиею». – К., 1856.
2. Кравченко О. (Виннипег). Политическая литература прединатского периода: События, проблемы // Труды юбилейного конгресса к 100-летию Крещения Руси. – Мюнхен, 1987.
3. Голубев С. Петр Могила. – К., 1883. – С. 358.
4. Асоченский В. Киев с его древнейшим училищем Академиею. – Т. 1. – С. 275–286.
5. Стратий Я., Литвинов В.Д., Андрушко В.А. Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянской академии. – К.: Наук. думка, 1982. – С. 42.
6. Рукописи, с которыми напечатаны «Акты и документы», относящиеся к КМА (Т. 1.), ф. 1711, оп. 3, д. 4772–4782.